

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022

ss. 1348-1373

Makalenin Geliş

Tarihi

14/07/2022

Makalenin

Kabul Tarihi

01/12/2022

Yayın Tarihi

31/12/2022

ŞEYH GÂLİB DÎVÂNI'NDA SÖZ VE SÖZÜN MÜTERÂDİFLERİ

Havva YILDIZ TOK¹

ÖZET

Başta kutsal kitaplar olmak üzere bütün din ve mitlerde söz mefhumuna önemli bir değer atfedilmiştir. Antik Yunan'dan günümüze değin söz, yazar ve şairlerin odak noktası olmuş, retorik ve belâgat hakkında yüzlerce eser kaleme alınmıştır. İlk başlarda kutsal kitapları anlamlandırabilmek adına geliştirilen bu sanatlar, sonrasında estetik zevke hitap etmek adına şiirin konusu olmuştur. Yazar ve şairler eserlerinde muhataplarını etkilemek, onları kendi anlam dünyalarına çekebilmek için sözün fasih ve beliğ olmasına çaba göstermişler, eserlerinde sıklıkla söz hakkındaki poetikalarından bahsetmişlerdir.

Bu çalışmada 18. yüzyıla damgasını vuran ve etkileri günümüze kadar süren Sebk-i Hindi'nin en başarılı şairi Şeyh Gâlib'in dîvânındaki söz ve sözün müterâdifi olan kavramlara değinilecek, onun söz hakkındaki poetikası incelenecektir. Bu çalışma Şeyh Gâlib Divânı'ndan seçilen 40 beyit ve bu beyitlerdeki söz ve sözün müteradifi olan; elfâz, lafz/lafız, güftâr, güft-gû, kelâm, kavı, lâf, lisân, makâl, nazm, nutk,

¹ Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bölümü, tk.havva@gmail.com, ORCID ID: 0000-00021086-3921

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2022 ss. 1348-1373

nükte/ nükte-dân, nükteverân, söz, suhan suhan-perdâz, ta'bir, terâne ve zebân gibi kavramlarla sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sebk-i Hindî, Şeyh Galib, divan söz, şiir.

EXPRESSION AND SYNONYMS OF EXPRESSION IN SHEIKH GALIB'S DIWAN

ABSTRACT

A significant value is attributed to the concept of expression in all religions and myths, notably in the holy books. The expression has been the center of interest of authors and poets since Ancient Greece and hundreds of works have been written on rhetoric and eloquence. These forms of art being developed in order to be able to interpret the holy books in the first place have been the subject of the poem thereafter in order to appeal the aesthetic pleasure. Authors and poets have endeavored for expression to be fluent and eloquent in their works and frequently mentioned their poetic theories on expression in order to impress their addressees and attract them into their own semantic worlds.

In this study, the concept of expression and synonyms of expression in the Diwan by Sheikh Galib, who is the most successful poet of the Sabk-e Hindî (Indian Style) movement, which left its mark on the 18th century with an influence extending to this day, will be addressed and his poetic theories on expression will be analyzed. This study was limited to 40 couplets selected from Galib's Diwan with concepts of expression and synonyms of expression from these couplets such as elfâz, lafz/lafız, güftâr, güft-gû, kelâm, kavî, lâf, lisân, makâl, nazm, nutk, nükte/ nükte-dân, nükteverân, söz, suhan, suhan-perdâz, ta'bir, terâne, and zebân.

Keywords; Sheikh Galib, Diwan, Sabk-e Hindî, expression, poem

GİRİŞ

Kutsal kitaplarda "Allah önce kelâmı yarattı", "Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve söz Tanrı'ydı" gibi ifadelerle "söz"e önemli bir değer atfedilir. Kur'an'da sözün nasıl olması ve nasıl söylenmesi gerektiğiyle ilgili birçok âyet ve yine söz ile alakalı birçok hadis bulunur. Özellikle sözün güzel söylenmesine vurgu yapılan "*Görmedin mi ki, Allah nasıl bir örnek vermiştir: Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir ki, onun kökü sabit, dalı ise göktedir.*" (İbrâhîm Sûresi, 24. âyet) bu âyette sözün bir ağaca benzetilmesi dikkate değer bir teşbihtir. Kök kısmı sabit, dal kısmı ile göklerdeki güzel bir ağaca benzetilen söz, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi görürken

ilerleyerek gelişmektedir. Aşağıda yer alan âyetlerde de yine sözün güzel ve hayırlı olanı övülmüştür.

“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır, yumuşak davranandır.”(Bakara Sûresi, 263. âyet)

“Kullarıma, sözün en güzel olanını söylemelerini söyle. Çünkü şeytan aralarını açıp bozmaktadır. Şüphesiz şeytan insanın açıkça bir düşmanıdır.”(İsrâ Sûresi, 53. âyet)

“Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun.” (Buhârî, Edeb 31, 85, Rikak 23)

İletişimin ana unsuru olan sözün nasıl söylenmesi, nasıl olması, nasıl seçilmesi üzerine tavsiyeler ile sözün acı, tatlı, gizli, değerli, açık, renkli, kokulu gibi birçok sıfatla terkip yapılması onun anlam çerçevesini bir hayli genişletmiştir. Aynı zamanda birçok alanın terminolojisinde de kendine özgü söz çeşitleri vardır; sözsüz iletişim olan beden dili, tasavvufi ıstılahın hâl dili, kâl dili, Mevlevî ıstılahta suskunluğun dili olan hâmuş veya samt gibi. Sözün bu vasıflarından yola çıkarak Gâlib’in şiirleri incelendiğinde onun şiirlerinin ana omurgasını oluşturan en temel ögenin “hayal” ve “söz” olduğu görülür. Bu oluşumda Mevlânâ ve Hoca Neş’et’in tesirleriyle etkilendiği İran şairlerinin, özellikle de Fars şiirinde Sebk-i Hindî’nin en önemli temsilcisi olan Şevket-i Buhârî’nin önemli bir yeri vardır. Esinlendiği bu şairlerle birlikte Gâlib’in engin muhayyilesi ve anlam derinliği onun şiirini daha önce benzerine rastlanılmayan bir iklime sokmuştur. Bu iklim, muhayyilesindeki mefhumları küçük imgeler hâlinde muhatabının bilinç evrenine sunmuştur. Gâlib muhayyilesinden damıttığı ve ilmek ilmek dokuduğu bu imgelerin yanı sıra şair, şiir ve söz hakkındaki poetikasını da beyitlerine yansıtmıştır. Bu minvalde çalışmamıza konu olan beyitleri seçerken sadece söz kavramına ve sözün anlam alanına giren kavramlara değil mana kavramına da değinme ihtiyacı hissettik çünkü Gâlib söz ve manayı birbirinden ayrı tutmamış, aksine manaya ulaşmada sözü kendine rehber edinmiştir.

Bu çalışmada sırasıyla Gâlib Dîvânı’nda geçen söz ve sözün müteradifi olan kavramların sözlük anlamlarına, bu kavramlardan oluşan terkipler tablosuna, Gâlib’in şair ve söz hakkındaki poetikasına ve son olarak dîvânında yer alan beyitler aracılığıyla onun sözün niteliklerine dair görüşlerine yer verilecektir.

Tablo ve Terkipler

Gâlib Dîvânî'nda tespit edilebilen söz ve sözün müterâdifi olan kavramların önce sözlük anlamları verilmiş, sonrasında terkipler ve kullanım sıklığı tablosu oluşturulmuştur.²

güftâr	(f.i.) : Söz.
güft-gû	(f.b.i.) : (Farsça u “ve”, gû “söyleyen” ile) 1. Dedikodu. 2. Karşılıklı söyleşme, konuşma.
kavl/akvâl	(a.i.c.:akvâl: sözler, lakırdılar) Lâkırdı, söz, kelâm.
kelâm	(a.i.) : 1. Söz, lâkırdı. 2.gr. Söz, ibâre, fıkra; cümleler veyâ cümlecikler. 3. Söyleyiş, nutuk. 4. Dil, lehçe. 5. Allah'tan ve Allah'ın birliğinden bahseden ilim. 6. Kur'ân.
lâf	(f.i. lâf) : 1. Bir düşünce anlatan kelime veya kelime dizisi, söz, lakırdı. 2. konuşma. 3. Konu, bahis, mevzu. 4. Faydası olmayan, sonuç vermeyecek söz, uygulanamayacak boş lakırdı.
lafz/elfâz	(a.i.c. :elfâz: lâfızlar, sözler) : Söz. [manalı olursa “kelime”, manası edatlarda olduğu gibi, başkalarıyla meydana gelirse “harf” kısmına ayrılır].
lisân	(a.i.c.: elsine, elsün, lüsn, lüsün) : 1.Dil [ağızdaki]. 2. Konuşulan dil.
makâl	(a.i. kavâl “söylemek”ten mekâl) : Söz, lakırdı, lâf.
nazm	(a.i.) : 1. Dizme, tertib etme, sıraya koyma. 2. Sıra, tertip. 3. ed. Vezinli, kâfiyeli söz. 4. Halk şairlerinin mesnevî şeklindeki manzumelere verdikleri ad.
nutk	(a.i.) : 1. Söz, lâkırdı; konuşma. 2. Nutuk, söylev, bir kalabalığa karşı söylenilen söz. 3. Söyleyiş, söyleme kuvvet ve hassası. 4. ed. Eski dervişlerce büyük bilinen kimselerin manzum sözleri.
nükte	(a.i.c.: nikât, nüket) : 1. Herkesin anlayamadığı ince mana, fr.esprit. [yazıda, sözde, resimde, harekette]. 2. İnce manalı, zarif ve şakalı söz.
söz	(i.) (eski türk. sōz) : 1. Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi. 2. teşmil. Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yahut cümleler dizisi, kelâm, kavl, lakırdı. 3. Bir işi yapacağını veya yapmayacağını kesin olarak bildirme, vaat, taahhüt. 4. Doğruluğu kesinlik kazanmamış haber, söylenti, rivâyet, şâyia. 5. Şarkı, türkû vb. müsikî parçalarının metni, güfte.

² Kavramların Türkçe karşılıkları verilirken Ferit Devellioğlu'nun “*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*”i, Kubbealtı Sözlüğü'nün web sayfası, Osmanlıca sözlükler web sayfasındaki Lûgat-ı Naci, Kamûs-ı Türki, Mükemmel Osmanlı Lûgâtı gibi sözlüklerden istifade edilmiştir.

sühan	(f.i.) : Söz, lâkırdı.
şi'r	(a.i.c.:eş'âr) : 1.Anlama. (bkz.: fehm, idrâk). 2.ed. Şiir, edebî değeri olan nazımlı ve kafiyele söz.
ta'bir	(a.i. ubûr'dan. c. :ta'bîrât) : (ar. 'abr – 'ibâret "rüyâ yormak"tan ta'bir) 1. İfade, anlatım. 2. Bir manası olan söz. 3. Deyim. 4. Terim. 5. (rüyâ) Yorma, yorumlama.
terâne	(f.i.): 1. Nağme, âhenk, makam. 2. mec. Çok tekrarlandığından usanç veren söz. 3. Dört mısralı nazım şekli, dörtlük. (bkz: rubâi, dü-beyt).
zebân	(f.i.) : 1.Dil, lisân, konuşma. 2.anat. Dil. 3. Lûgat; lehçe.

Kavramlar	Kullanım Sıklığı	Terkipler
elfâz	17	arâyiş-i elfâz/ pîçiş-i elfâz/ şu'le-i elfâz/ çerâğ-1 elfâz/ dâğ-1 elfâz/ mesâğ-1 elfâz/ sürâğ-1 elfâz/ rûtbe-i elfâz/ şîşe-i elfâz...
lafz/lafiz	32	lafz-1 şâhenşâh/ kayd-1 lafz/ lafz-1 rengîn
Güftâr	10	gevher-i güftâr/ kuvvet-i güftâr/ güftâr-1 perîşân/ tâze güftâr/ tarz-1 güftârı
güft-gû	17	ferâğ-1 güft-gûy/ güft-gûy-1 çeşm
kavl/ akvâl	10	sıhhat-1 kavl/ kavl-i nücûm/ kavl-i bürhân/ âlem-i akvâl
Kelâm	16	kelâm-1 âteşîn/ rûh-1 kelâm/ kelâm-1 samt/ kelâm-1 süst
Lâf	3	çok lâf
Lisân	7	sehv-i lisân/ taraf-1 lisân/ lisân-1 gamze/ lisân-1 ma'rifet...

Makâl	5	huceste-makâl/ zabt-ı makâl...
Nazm	35	nazm-ı bülend/ nazm-ı güher/ nazm-âverân/ nazm-ı rengîn
Nutk	37	nutk-ı revân/ nutk-ı pâk/ kuvvet-i nutk
Nükte	20	nükte-dân/ nükte-gû/ nükte- şinâsân/ nükte-i pinhân/ nükte- pîrâ/ nükte-verân...
Söz	80	çok söz/ acı söz/ soğuk söz...
Sühan	112	nevâ-yı sühan/ derd-i sühan/ etfâl-i sühan/ çâşnî-i sühan/ zülf-i sühan/ yârân-ı sühan/ sühan-gû/ sühan- fehm / sühan-perdâz/ sühan-senc...
şî'r	16	şî'r-i sâf rengîn/ şî'r-i ter şî'r ü zebân/ sevâd-ı şî'r
ta'bir	9	leb-i ta'biri?/ sihr-i ta'bir/ ta'bir-i abîrin
Terâne	13	gürûh-ı terâne/ şâne-i zülf-i terâne/ küleng-i terâne-i tanbûr/ mevc-i terâne-i tanbûr
Zebân	41	tîğ-ı zebân/ kilik-i zebân/ zebân-ı tâze/ nev-zebân/ zebân-dirâz

Şair ve Söz

Gâlib'e göre şair sühan-senc (ölçülü konuşan), nükte-senc (sözden anlayan) ehl-i dil (gönül insanı), güzel huylu ve mutedil olmalıdır. Bu vasıflarının yanı sıra şair nev-edâ (yeni tarz) ile nev-icâdlar, bikr-i hayal (orijinal hayaller) ve mazmunlarla yeni değerler üretmelidir ki mana güzelliği şiirin geneline yayılsın. Şairin bunları yapabilmesi ise mâsivâdan uzaklaşıp kabuğun içindeki lübbü görebilmesine yani eşyanın künhüne vakıf olmasına bağlıdır.

Gâlib'e göre şair aynı zamanda bir gavvas-ı mana (anlam dalgıcı) gibi istiridyeye baktığında içindeki inciye duyumsamalı, lafızların içinde saklı olan manaya ulaşabilmelidir. Bu bağlamda o, mana derinliğini tevhid inancıyla birleştirmiş, Allah'tan aldığı feyz ile engin muhayyilesinden çıkardığı incileri mana ipine dizebilmek için nefs-i emmareden uzaklaşmayı öğütlemiştir. Bu melekenin zorluğunu bilen aynı zamanda bunu başarabilen Gâlib, diğer şairlerin de böyle olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Gâlib'e göre şair, sözü ilk aklına geldiği hâliyle ve herkesin anlayacağı bir şekilde söylememelidir. Çünkü bu şekilde söylenmiş söz hayali kısırlaştırır ve dili de anlam bakımından sığlaştırır. Ona göre şair sözü bedihî-i tâm (gerekli her şeyi kendisinde bulunduran açıklıkta; apaçık) söylememeli, sözünü tecrübeyle itmâm ettikten sonra yani olgunlaştırdıktan sonra söylemelidir.

Gâlib'e göre halkın takdiri şair için felakettir. Övgüye mazhar olan şair okuyanın zihnini yormamak için kelimeleri süst (zayıf kelimeler) ve tekdüzeliği tercih ettikçe muhayyilesi de aynı ölçüde kısırlaşır. Şair, insanların takdiri için değil aşk için sözler sarfetmelidir; çünkü aşktan başka bir şey için sarfedilmiş her söz, çamura bulanmış bir cevher gibidir.

Gâlib'e göre söz, mukaddes bir kavramdır ve sözü feyizlendiren, ona ilham veren Cenab-ı Hak'tır. Şair de Allah'ın bu ihsanını hak ettiğine göre ona layık davranmalı ve klişeleşmiş kavramlardan sıyrılmalıdır. O, düşünce şarabının denizine daldığında dürr ü gevher (inci ve mücevher=anlam incileri) çıkarabilen bir gavvas olmalıdır.

Gâlib'e göre söz, nükte-i pinhân (gizli sözler) olmalı aynı zamanda içinde gevher-i güftâr (söz mücevheri), gevher-i nazm (şiir mücevheri), gevher-i mana (anlam mücevheri) barındırmalı ve o dizişiler nazm-ı bülend (yüce sözler) olmalıdır. Söz, onu okuyanın zihninde ta'bir-i abirin (güzel kokular) bırakırken aynı zamanda da lafz-ı rengin (renkli sözler), şîr-i ter (özgün şiir), zebân-ı tâze (duyulmamış sözler), tâze güftâr (söylenmemiş sözler), nev-zebân (yeni sözler) ve çâşnî-i sühan (çeşitli sözler) barındırmalıdır.

Gâlib'e göre söz herkesin dilinde ağızdan ağıza dolaşacak şekilde basit olmamalıdır. Ona göre söz, lafz-ı rengin (renkli sözler) ve ince hayallerle kurulu, arâyış-i elfâz (süslü kelimeler), pîçiş-i elfâz (kıvrımlı sözler), şu'le-i elfâz (parıltılı sözler) çerâğ-ı elfâz (aydınlatan sözler) ve en önemlisi de sūrâğ-ı elfâz (iz bırakan sözler) olmalıdır.

Sözün Anlam Özellikleri

Söz Saf ve Bedî Olmalıdır: Dinî-tasavvufî edebiyata göre sözün membaı şairin kendisi değildir. Şair, sözü kendisine söyletenin Allah olduğunu, sözün kaynağının O'ndan geldiğinin idrakindedir ve bunu sıklıkla dile getirir. Muhayyilenin göstergeye dönüşmesini sağlayan ilham ise söz söylemede önemli bir işleve sahiptir. Dîvân şairleri de bu minvalde düşünür ve ilhamın Allah'tan geldiğini, O'nun inayeti olmadan söylenen sözlere kimsenin itibar etmeyeceğini bilir. Kaynağını Allah'tan alan ve bedâhaten söylenen söz tükenmeyen bir hazine gibi sonsuzdur. Bu bağlamda Allah'ın *cemâl* ve *cemîl* sıfatlarını tebliğ için seçtiği sözlerinin saf ve temiz olmasına önem veren şair, tam tersi söylenen sözlerin muhatabına tesir etmeyeceğini de bilir. Sözün sahibinin Allah olduğu inancında olan Gâlib de kendisine verilmiş olan bu ihsanın bilincindedir.

Beyitte Allah'ın ona ihsan ettiği söz söyleme hassasını öven şair, diğer söz ustalarının arasında gazelini ilham yoluyla, bedî bir şekilde söylediğini ve doğuştan gelen bu yeteneğine herhangi bir söz söylenmeyeceğini istifhâm-ı inkârî eder:

Meclis-i ehl-i sühanda yek kalemdir bu gazel

Es'adâ söz var mı hüsn-i tab' u isti'dâdîma³ (G.287/7)

[Bu gazel söz ehlinin meclisinde tek kalemde yazılmıştır, ey Es'ad yaratılışından gelen söz söyleme yeteneğine başka söz var mı?]

Beyitte Mevlânâ'nın Mesnevî'sini şerh eden İsmail Ankaravî'nin manevî yüksekliğini anlatmak için onu hem Hz. İsmail'in hem de Hz. Muhammed'in babasının lakabı olan Zebih'e benzeterek metheden şair, İsmail Ankaravî'nin nezdinde sözün mübarek olanını över ve o sözleri akıcılığı ve belâgatinin temizliği açısından zemzem suyuna benzetir:

Hem-nâm-ı Zebih olduğunu eyledi icrâ

Zemzem gibi bu nutk-ı revân Hazret-i Şârih (K.9/5)

[Hazret-i Şârih'in zemzem gibi [olan] bu akıcı konuşması, Zebih'in adaşı olduğunu onaylar.]

Lafızlar anlamlara delâlet eden göstergelerdir. Aralarındaki mutabakat tıpkı bir yaprağın iki yüzü gibidir. Biri olmadan diğeri varlığını ispatlayamaz.

³ Şeyh Gâlib Dîvânı'ndaki söz ve sözün müterâdifi olan kavramları içeren beyitler seçilirken <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-Gâlib-divâni.html> elektronik kaynağı ve Naci Okçu'nun hazırlamış olduğu Şeyh Gâlib Dîvânı kullanılmıştır. Kavramlar seçilirken “söz” ve sözün anlam alanına giren kavramlar tercih edilmiştir. Sözün yanı sıra şiirin aslı unsurlarından olan “mana” kavramına da yeri geldikçe değinilmiş bu bağlamda nazm, mana, ta'bir gibi kavramlara da yer verilmiştir.

Şiirdeki mana da lafızlar aracılığıyla oluşturulur. Onlar olmadan manaya ulaşmak imkansızdır. Lafızlar bir چراغ gibi şairin yolunu aydınlatır. Bu yüzden onları özenle seçmek mana kapısını aralamak için elzendir. Engin muhayyilesinin derinliklerini muhatabına aktarmak için sözlerini bir söz avcısı gibi avlayan Gâlib, aşağıda yer alan beyitte ayna metaforunu kullanır. Ayna, âşığın gönlüdür ve bütün hislerin merkezidir. Aynın kendi ışığı olmayıp güneşten aldığı ışığı yansıttması gibi ayna da pak ve temiz olan gönülün Cenâb-ı Hakk'ın tecelli nurlarını aksettirir. Hayret makamını bu bağlamda kullanan şair, memduhunun sözlerini o kadar yüce bulur ki aynadan yani hakikatleri olduğu gibi gösteren gönlünden onlara saf mana verir:

Kasdı rûy-ı dil değil telkîn-i hayretidir bana

Sâf ma'nâ vermişim güftârına âyineden (G.260/3)

[Niyeti bana gönül yüzünü değil hayreti telkin etmektir, onun sözlerine aynadan saf mana vermişim.]

Gâlib'in hayatında Hoca Neşet'in önemli bir yeri vardır. Hocası olarak addettiği Neşet'i açık, anlaşılır ve velûd şiir yazmada Kelim-i Hemedân'a benzeten şair, onun söz söyleme ve manadaki ustalığını metheder; söylediği her beyti temiz manaların halvetgehine benzetirken mihrabın köşesini de ince manaları anlayan gönüllere benzetir:

Her beyt ki halvetgeh ola ma'ni-i pâke

Ol kûşe-i mihrâb dil-i nükteverândır (K.28/6)

[Her beytindeki temiz manalar bir ibadet yeridir, nükteleri anlamakta mahir olan [gönül] mihrabın köşesidir.]

Söz Fasîh ve Belîğ Söylenmelidir: Her insan söz söyleme yeteneğiyle kuşatılmış olarak doğar. Bu özelliğinin bir fark yaratmasını isteyen kişinin, onu ilim ve irfan ile beslemesi gerekir. İlim noktasında sözün "*muktezâ-yı hâle mutabık*" olması için fesâhat ve belâgat gerekirken irfan noktasında ilham yoluyla edinilen sırra vakıf olmak gerekir. Fesâhat sözlükte "*açık seçik olma, havanın açık ve berrak olması, sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf ve halis olması*" anlamlarına gelir. Buradan hareketle sözün kusurlardan arınmış olmasına fesâhat, böyle söze veya onu söyleyene de fasîh denilmiştir. Fesâhat önceleri belâgat, beyân ve berâat kelimeleriyle eş anlamlı olarak "*güzel ve etkili söz*" manasında kullanılırken daha sonra lafız güzelliğine fesâhat, mana

güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır (Çuhadar, 1995:423). Belîğ ise belâgatlı yani etkili, güzel ve yerinde söylenmiş (söz) demektir. Şiir mefhumun muhatabını etkilemesi için ilim ve irfan ile beslenen şairlerin bu kaidelere de vakıf olması gerekir. Sebk-i Hindî üslubunda söz muhtasar ve girift söylenmiştir. Az sözle çok şey anlatmak isteyen şairler bu sebeple teşbih, istiâre, mecâz-ı mürsel gibi söz sanatlarını tercih etmişlerdir. Ancak bu demek değildir ki Sebk-i Hindî'nin en önemli temsilcisi olan Gâlib, şiirlerini meydana getirirken sözün fesâhat ve belâgat kurallarına uymamış. O, az sözle çok şey ifade ederken sözünü fasîh ve belîğ bir şekilde meydana getirmiştir.

Beyitte yer alan *güft-gû* terkihi dedikodu manasına gelmekte olup karşılıklı konuşma olarak da kullanılabilir. Karşılıklı konuşma olarak değerlendirildiğinde şu yoruma ulaşılabilir; Mevlânâ'nın mahlas olarak kullandığı ve tasavvufî ıstılahta susmak anlamına gelen hâmûş kavramı Gâlib'in mevlevî şeyhi olana ve tasavvufî kimliğine ulaşana kadar yaşadığı ruhsal hâllerine, kesretten vahdete yaptığı yolculukta nefsinin terbiye edişine bir işarettir. Aynı zamanda Mevlâna ve Şems'in bu merhaleleri geçişine bir telmihtir denilebilir. Bu bağlamda kendisini Mevlânâ'ya benzeten Gâlib, bu karşılıklı konuşmanın ne zaman sona ereceğini istifhâm ederken kendisini aşkın güzel sözler söyleyen tarafı olarak değerlendirmiştir:

Bilsen âyâ kangı demde hatm olur bu güft-gû
Yâr-ı bî-harf-ı vefâ Gâlib sühan-perdâz-ı 'aşk (G.169/6)

[Bilsen acaba bu karşılıklı konuşma ne zaman sona erer, vefasız yarın söyleyecek tek sözü yok (iken) Gâlib aşkın güzel söz söyleyenidir.]

Beyitte Hoca Neş'et'in güzel söz söyleme yeteneğini öven şair, onun yolundan gittiği sürece kendi kaleminin de yerinde ve güzel söz söyleme vadilerinde çok dolanacağını dile getirir:

Hazret-i Neş'ete tâ pey-rev olunca Gâlib
Hâme vâdî-i belâgatda dahî çok tolanır (G.73/15)

[Gâlib Hazret-i Neş'et'in yolundan gittikçe, kalemi de güzel söz söyleme vadesinde çok dolanır.]

Söz Cevher Gibi Olmalıdır: Şeyh Gâlib Dîvânî'nda kullanım sıklığı fazla olan kavramlardan biri de kelamdır. Arapça söz anlamına gelen kelam, Gâlib'e göre cevher değerindedir. Hüsn ü Aşk adlı eserinde “Hiç aşktan özge şey revâ mı, Sarf etmege gevher-i kelâmı” diyen Gâlib için söz, aşktan başka bir şey için

sarf edilmemelidir. Söz tıpkı bir mücevher gibi hıfz edilmeli ve onu layık olmayana, onun değerini bilmeyene sunulmamalıdır.

Beyitte sözlerini söz kandilini aydınlatan temiz mücevherlere benzeten şair, sade mazmunları da söz yarasının üzerine sarılmış pamuklara benzetir. Gâlib'e göre şair nev-edâ, sözleri ise süslü olmalıdır. Sade mazmunlar yaranın üzerindeki pamuk gibidir onun hava almasına yani yenilenmesine izin vermez. Şair bu noktada klişeleşmiş mazmunlardan sıyrılarak cevher değerinde sözler söylemelidir:

Nutkumun her güher-i pâki çerâgı elfâz
Sâde mazmûnları hep penbe-i dâg-ı elfâz (G.151/1)

[Sözlerimin her saf cevheri kelimelerin kandili, sade mazmunları hep söz yarasının pamuğu.]

Beyitte sözlerini, söz sahilin en iyi nazım cevherine benzeten şair, gözlerinin ferî kaçmış sedeflerin onun sözlerinin bir benzerini daha önce görmediğini söyler. *Çeşm-i sefid-i asdâf* terkihiyle daha önce söylenen mazmunları ya da çağdaşı olan ve yeniliğe kapalı olan şairleri yeren Gâlib, geleneğin içinde orijinal ve yenilikçi şiirini överken sözlerini nazım sahilinin en iyi cevherine benzetir:

Görmemiş mislini hiç çeşm-i sefid-i asdâf
Bihterîn gevher-i nazm-ı leb-i deryâdır bu (Tar.35/12)

[Gözlerinin ferî kaçmış sedefler onun benzerini hiç görmemiştir, bu, söz sahilin en iyi nazım cevheridir.]

Söz Çok Katmanlı ve Derin Olmalıdır: İnsan sonlu bir varlıktır, onu ebedî kılan ise bir ruha sahip olmasıdır. Ruh da maddeden manaya geçişte sonsuz bir derinlik kazanır. Ruh şairin deyişiyle daimi bir yükseliş halinde olduğundan beden kafesinden sıkılır ve dâima vüs'atı, zaman ve mekân planında genişliği, derinliği ve yüksekliği arzular. Bu itibarla ruh maddeden manaya, darlıktan genişliğe, sığılıktan derinliğe, alçaktan yükseğe doğru hareket eder. Şair bu ruh hâllerini dışa vurumda sözlerinin çok katmanlı ve derin yapıda olmasına dikkat eder. Edebiyatta isteyerek, iradî olarak çok anlamlılık elde edilmeye çalışılır. Bir kelime birkaç anlama gelecek biçimde kullanılır. (Yılmaz, 2008: 163) Bu bağlamda Gâlib hem Hüsni ü Aşk adlı mesnevîsinde hem divânında söz kavramına büyük önem atfeder. Gâlib'in Hüsni ü Aşk'ında, âşıkların buluştukları bahçenin sahibi olan ve kılıktan kılığa girebilen ihtiyara *sühan* adını vermesi onun hem söze verdiği değeri hem sözün durumlar karşısında değişebilme ve çok katmanlı olabilme özelliğine

işaret eder. Bu noktada Sebk-i Hindî etkisiyle derin ve girift bir yapıda olan Gâlib'in dili aynı zamanda onun üslubunu da ortaya koyar.

Beyitte Hoca Neş'et'in şairliğini ve şairliğine sirayet eden ilmini metheden Gâlib onun şiirlerinin nükteli, gizli, sırlı ve derin anlamlı olduğunu, bu şiirleri açıklamanın ise imkânsız olduğunu dile getirir:

Gerçi bilirim nükte-i ser-beste-i nazmın
Ta'bir edemem hâsılı bir sırr-ı nihândır (K.28/28)

[Aslında nazımın gizli manalı sözler olduğunu bilirim, kısacası gizli bir sırdır yorumlayamam.]

“Susarak deryalar gibi konuşurlar, aşkın sırlarını birbirlerine gizlice söylerler” diyen Gâlib, bu alışılmamış bağdaştırmasıyla çok katmanlı derin bir yapı çizer. Mevlevîlik ıstılahında sessizliğin dili olan *hâmûş* Gâlib'de *samt* olarak ele alınır. Söz bir aşamaya kadar gelir ve orada nihayete erer. Bundan kasıt söyleyenin ya da söylenilenin değil sözün tükenmesidir. Söz tıpkı ışığın eşyaları aydınlatması fakat onları tanımlayama-ması sınırları çizilmiş bir kavramdır ve bir noktadan sonra yetersiz kalır, işte bu noktada Gâlib de Mevlânâ gibi sözü bir aşamaya kadar getirir ve orada hamûş der. Beşerî dil susar ve ölümün de evrensel dili olan susma devreye girer:

Kelâm-ı samtı deryâlar gibi pür-cûş söylerler
Mahabbet râzını birbirine hâmûş söylerler
Be-her dem hûş der-dem sırrını bî-hûş söylerler
Rumûz-ı aşkı cümle bî-zebân u gûş söylerler (M.4/3)

[Susarak deryalar gibi bir coşkunlukla konuşurlar, aşkın sırrını birbirlerine gizlice söylerler, daima akıl sırlarını kendinden geçerek söylerler, aşk remizlerini tamamen dilsiz, kulaksız anlatırlar.]

Tasavvufta hâller konusunda yapılan incelemeler sonucunda ulaşılan bilgilere “ilm-i hâl” ya da ilm-i ahvâl” denilmiştir. Bir tür tasavvuf psikolojisi demek olan bu ilim, tasavvufla aynı anlama gelmektedir. Sûfiler tasavvufta ilm-i hâl, şer'î ilimlere ise ilm-i kâl demişlerdir. Onlar için ilm-i hâl önemlidir çünkü tasavvufun ancak yaşanarak anlaşılabilmesi, sözle veya yazıyla anlatma ve anlaşma imkânı bulunmamasındandır. Tasavvufi his ve heyecanı, manevî hayatın ve ruhî sırların sözle anlatılmasını mümkün ve caiz görmeyen sûfiler bunları birbirine hâl diliyle anlatmışlardır. (Demirci,1997:217) Bir Mevlevî şeyhi olan Gâlib, sufi öğretisi olan hâl diline büyük önem atfeder. Söz çoğaldıkça verilmek istenen mesajda anlam karmaşası olur. Bazen

suskunluğun dili sözden daha çok şey anlatır. Derin yapı bu noktada devreye girer ve gönül de onun söz yapıcısı olur:

Lisân-i hâldir minkâr-ı murg-ı şem'e pervâne
Sühân-sâz-i hamûşî hem-zebân ister mi ister yâ (G.3/2)

[Gönül mum kuşunun gagasına hâl dilidir, sessizliğin söz yapıcısı (yaratıcısı)aynı dilden konuşan ister mi, elbette ister.]

Söz Ateş Gibi Yakıcı Olmalıdır: Âşık olunan da âşık olan kadar acı ve kedere taliptir. Aşkın ateşi sevenden sevilene doğru meyl eder. Dîvân şiiri geleneğinde bir metafor olan pervane, şemin etrafında dönerek onun ışığına kapılır ve yavaş yavaş ona yaklaşarak kendi sonunu hazırlar. Bu son aynı zamanda bir başlangıç da sayılır. Tasavvufî manada ise bu hâl hem marifetü'n-nefse hem de fenafillâha karşılık gelir. Dîvân şiirinde de vuslata ermek için çekilen her acı âh, ateş veya şerâr kavramıyla dile getirilmiştir. Âşık bu kadar acı çekerken sözlerinin de ateş gibi yakıcı olması kaçınılmazdır. Aşka düşenin gönlünde ve dilinde sevgi nidâları olmaz. Doğası gereği aşka düşen yanar ve bu acıyı bazen bir feryat ile bazen de bir âh ile dile getirir. Dîvân şiirinde sıklıkla kullanılan âh metaforu, aşkın ateşinden gönlü yanan âşıkların feryat edişini simgeler. Bu âh öyle içten ve yakıcı söylenir ki gökyüzüne kadar çıkar ve eflâkın kandilini tutuşturur.

Beyitte aşkın mahiyetini açıklayan şair, aşka düşenin sözlerinin âh etme, ağlayıp inleme veya feryat olduğunu, âşığın ağzında işve, cilve, naz ve zevk gibi keyif bildiren sözler çıkmayacağını vurgular:

Lafzı yâ âh yâhüd nâle yâhüd efgândır
Sühan-ı aşkda hiç olmaz edâ-yı diğêr (B.37/1)

[Aşk sözünde diğêr üsluplar asla olmaz, [onun]sözleri ya ateş ya inleme ya da feryattır.]

Söz Su Gibi Hayat Vermelidir: Canlı olan her şey için yaşam kaynağı olan su, dîvân şiirinde en sık kullanılan benzetme unsurudur. Suyun temizlik, sürekli-lik ve değişebilirlik gibi birçok niteliği söz ile benzerlik taşır. Gâlib de aşağıda yer alan beyitte söylenmemiş nadir sözlerini ölümsüzlük suyunun kaynağına benzeterek hem sözün gücüne telmihte bulunur hem de kendi sözlerinin mahiyetini över:

Menba-ı âb-ı hayât suhan-ı nâdiredir
Gâlibin tab'ını meyhâne kıyâs eylemesin (G.254/7)

[Gâlib'in yaratılışını meyhane ile kıyas etmesin, ölümsüzlük suyunun kaynağı [onun] söylenmemiş sözlerdir.)

Söz Taze/Yeni ve Orijinal Olmalıdır: Gâlib her ne kadar Sebki Hindî üslubunun en sıkı takipçisi olsa da onun şiirinin ana omurgasını şüphesiz geleneğin kültürel yapısı oluşturur. O da diğer dîvân şairleri gibi geleneğin motiflerinden yararlanmış fakat ince zekâsının ona kazandırdığı gözlem istidâdı, şiir kabiliyeti ve Mevlevî vasfını bir potada eritmiş, engin muhayyilesi ve bîkr-i mazmunları ile kendini tekrar etmeye başlayan dîvân şiirine yeni bir ruh üfleyerek onu ulaşabileceği en üst noktaya taşımıştır.

Gâlib'in şiirlerinde eşyanın tedkiki, engin muhayyilesinin beslendiği en önemli kaynak-lardan birini oluşturur. Onun eşyanın künhüne dair yaptığı güçlü tasvirleri ne denli iyi bir gözlemci olduğunu da kanıtlar niteliktedir. Şair, şiir ve söze dair poetikasında daima nev-îcâd olunması gerektiğine dikkat çeken Gâlib, sabâ rüzgârına seslenerek sevgilinin açılmamış lal gibi kırmızı dudağını tebessüm rengiyle doldurmasını ve zevk baharından yeni, taze bir söz açmasını diler:

Eyle pür-reng-i tebessüm gonca-i la'l-i lebin
Ey sabâ bir tâze güftâr aç bahâr-ı işden (G265/2)

[(Sevgilinin) goncaya benzeyen kırmızı renkli dudağını gülüşünle renklendir, ey sabah meltemi safa baharından söylenmemiş sözler aç.]

Gâlib'e göre şair, bir keşşaf olmalı ve sürekli yeni ve orijinal sözler söylemelidir. Onun şiirine hayat veren hayal kavramı ve soyutlama yeteneği bu kudretini ortaya çıkarmada ona yardım eder. Gâlib, III. Selim'i övdüğü beyitte: "Senin vasıflarını ve menkıbelerini yazacak biri varsa o da benim gibi söz icat eden çok güçlü bir şair olabilir." diyerek söz mucidi olduğunu söyler. Aslında kendini ne kadar yüceltirse övdüğü memduhun da o mertebede değer kazanacağını bilen Gâlib bu vasıfları yazacak kadar kudretli birinin de sadece kendisi olduğunu iddia eder:

Senin menâkıb-ı evsâfına yazarsa yazar
Benim gibi suhan-îcâd şâ'ir-i pür-zûr (K.20/31)

[Senin vasıflarını ve hikâyeni yazacak biri varsa, [O da] benim gibi söz icat eden çok güçlü bir şair olabilir.]

Gâlib için kavramlar şiire anlam katmak için yeterli değildir. Ona göre şiirine anlam katacak en önemli şey eşyanın künhüne nüfuz edip bu sırra vakıf olmaktır. Eğer bu sırra vakıf olursa şiirin zarafeti ortaya çıkacak ve daha derin

anlam kazanacaktır. Bunu yansıtabilmek ve orijinaliği yakalamak adına Sebk-i Hindî'nin gizemli ve girift anlam dünyasını rehber edinen Gâlib, bir gavvâs gibi muhayyilesinin engin derinliklerdeki en parlak incileri çıkartır. Şair, el değmemiş manalara hasret çeken sözlerinin ahengini Leyla'nın düğününde Mecnun'un söylediği mersiyeeye benzeterek ona telmihte bulunur:

Bikr-i ma'nâyâ tahassürle nevâ-yı sühanım
Sûr-ı Leylâdaki mersiyye-i Mecnûn gibidir (G.72/2)

[El değmemiş manalara hasretle sözlerimdeki ahenk, Leylâ'nın düğünündeki Mecnûn'un mersiyesi gibidir.]

Söz Şeker Gibi Tatlı Olmalıdır: Dîvân şiirinde sevgilinin ağzından çıkan her söz şeker gibi lezzetlidir. Aynı zamanda âşığın canına da kasteden bu sözler onun canını nazikçe alır. Dudaklarından dökülen her sözü şeker gibi lezzetli olan sevgilinin can alıcı bu sözleri âşığın hoşuna gider ve canına can katar, dolayısıyla onun da sözleri şeker gibi tatlı olur. Eskiden papağanlara konuşma öğretilirken tekrarladıkları her söz karşılığında ödül olarak şeker verilirmiş. Şeker yemeye alışan papağan şeker yeme isteğiyle daha fazla kelime öğrenirmiş. Dîvân şiirinde bir metafor olarak yer alan bu anekdot şairler için teşbih unsuru olmuştur. Şair genellikle mahbubun hoşuna gidecek sözler söylediği için papağan anlamına gelen tuti ile tûtî-yi şeker-hâ, tûtî-yi şeker-şiken, tûtî-yi şeker-feşân, tûtî-yi şîrîn-suhan, tûtî-yi şîrîn-güftâr vb. terkipler kullanılmıştır.

Beyitte *lamlaka-i lamlak* olanların yani boş söz söyleyen şairlerin ortalığı sardığını, kendisi gibi şeker sözlü olan şairlerin ise kafeste gizli kaldığını söyleyen şair, değerlerinin anlaşılmadığından yakınır:

Bu bâğa lamlaka-i lamlak eylemişdi hücum
Kalıp kafesde nihân tûtî-i şeker-güftâr (K.16/42)

[Bu bahçeye boş söz söyleyen leylekler hücum etmiş, şeker sözlü papağan ise kafeste gizli kalmış.]

Beyitte aşkı inkâr edenlere yanlış üzere olduklarını söyleyen şair, aşkın sözlerle anlaşılmayacağını söyler. Bu nedenle Allah'tan, Şems'in hatırına aşka inanmayanları iknâ etmek için şeker saçan sözlerine muhatabını kendinden geçirici bir coşkunculuk vermesini diler:

Ola yâ Rab be-hakk-ı Şems-i Tebrîz
Safâ-yı vecd ile nutkum şeker-rîz (M.4/47)

[Yâ Rab, Şems-i Tebrizî hakkı için sözlerim coşkunkluk safâsı ile şeker saçıcı olsun.]

Söz Misk Kokulu ve Süslü Olmalıdır: Yusuf Has Hâcib, aklın süsünün dil, dilin süsünün ise söz olduğunu söyler. İnsan aklının güzelliğini dili ile dilinin güzelliğini ise sözleri ile ortaya koyar. Dîvân şiiri de bu bağlamda aynı minvalde oluşturulmuş ve sözün cezbedici olmasına önem verilmiştir. Şairler nazmı bir süs aracı olarak tanımlamışlar, onu bir gelin (Bayram, 2014:28) gibi süsleyip misk sürmüşler, inci ve mücevherleri bile gölgede bırakacak bir güzellik kazandırmışlardır. Süsledikleri bu nazmı ise bazen sevgiliye bazen de memduha sunmuşlardır.

Beyitte, Hoca Neşet'in söz söyleme hassasını öven şair, onun mısralarını mana şahının yanlarında iki sıra yürüyen maiyetine benzetirken süslü kelimeleri de mananın önünde hızla yürüyenlere benzetir. Özetle Gâlib, Hoca Neşet'i mana ve söz padişahı olarak göstererek metheder:

Mısrâ'lar iki şâtır-ı şâhenşeh-i ma'nâ
Arâyış-i elfâz ile pîşinde devândır (K.28/5)

[Mısralar mana şahının iki yanındaki maiyeti, süslü kelimeleriyle (mananın) önünde hızla yürüyendir.]

Gâlib, Hoca Neşet'e yazdığı kasidede onun sözlerini, anlamları süsleyen süslü gelin örtüsüne benzetir. Gâlib için sözler manaları ortaya çıkarmada daima bir araç olmuştur. Bu sebeple sözlerinin seçimine ihtimâm gösteren şair, Hoca Neşet'i bu yönüyle takdir eder ve onun ifade tarzını yani kalemini de keskin dil kılıcına benzetir:

Ta'bîri arûs-ı tutuk-ârâ-yı mazâmîn
Takrîri yed-i nâtıkaya tîğ-ı zebândır (K.28/19)

[Sözleri anlamları süsleyen süslü gelin peçesi, ifadesi söz söyleyen elin dil kılıcıdır.]

Söz Renkli Olmalıdır: Şairler sözlerini renkli ve parlak olarak nitelendirmişler, sözlerinin bu yönleriyle de övünmüşlerdir. Renkli sözden kasıt sözün çok katmanlı olmasını ifade ederken sözün ince olması ise derin yapıda düşündürücü etkisine işaret eder. Sebk-i Hindî etkisiyle sözleri girift bir yapıda olan Gâlib de daima renkli ve ince manalı sözler söyler.

Beyitte hem sözlerinin renkli ve güzel kokulu olmasına hem içindeki hakikati mecâz örtüsüyle saklamasından dolayı sözün incelik vasfına vurgu yapan

Gâlib, aynı zamanda söz poetikasına yer verdiği bu beyitte, sözün nasıl olması gerektiğine dair de ipuçları verir:

Sühan olup gül-i ra'nâ-yı reng-bü Gâlib
Ne denlü varsa hakikat mecâz matlabdır (G.87/7)

[Gâlib! şiir renkli ve kokulu güzel bir gül gibi olduğunda (olması için), içinde hakikat varsa da ondan beklenen mecâza yer vermiş olmasıdır.]

Şairlerin renkli manadan kastı seçtikleri kavramların birçok anlama gelebilecek şekilde yorumlanabilmesidir. Gâlib de engin muhayyilesi ve ilham kaynağının ürünü olan sözlerini çok renkli yani birçok manaya gelebilecek şekilde tercih eder. Sade sözler, klişe mazmunlar ve kısır manalar onun hayallerini süslemez. Dîvân şiirindeki şişe metoforu ise görünüm itibarıyla ince, uzun bazen de renkli süslemeleriyle hem görsel olarak hem de içinde güzel kokuyu taze bir şekilde muhafaza etmesi bakımından genellikle söz için benzetme unsuru olarak kullanılmış, içinde barındırdığı şey de genellikle manaya teşbih edilmiştir.

Gâlib, Sebk-i Hindî üslubu ile kullandığı girift lafzının renkli manalara ruh verdiğini, her beytinin ise içinde gül rakısını barındıran parlak bir şişe olduğunu dile getirir:

Piçide lafzı ma'nî-i rengine verdi rûh
Her beytim oldu şişe-i pür-tâb-ı gül arak (G.166/8)

[Girift sözlerim renkli manalara ruh verdi, her beytim parlak şişedeki gül rakısı oldu.]

Söz Sihir ve Mucize Gibidir: Büyü anlamına gelen sihir, bir şeyleri etki altına alıp olağanüstü hâller ortaya koyma hâlidir. Şairler de sıklıkla sözlerinin bu yönüyle övünürler. Dîvân şiirinde sihirli ve mucizevî söz genellikle ölümlere can vermesi yönüyle Hz. İsa'ya, Allah ile konuştuğu rivayet edilen ve *kelimullâh* olarak da anılan Hz. Musa'ya teşbih edilir. Soyut mefhumlar olan sözler şairlerin muhayyilesi ile canlanır ve tıpkı peygamber hassaları gibi onlara ruh üflenip hayat verilir.

Fuzûlî'nin bir şiirine yazdığı dedim-dedili nazirede, mahbuba süzgün bakışlarının dilinin nasıl bir hüner olduğunu soran şair, bu hâlin sebebinin onun sihirli sözlerinin yansıması olduğu cevabını alır:

Bilmem lisân-ı gamze ne fendir dedim dedi
Gâlib zebân-ı sihr-i beyânındurur senin (M.6/7)

[Yan bakışının dili nasıl bir hünerdir dedim, senin sihirli sözlerinin ifadesidir Gâlib dedi.]

Gâlib, birçok beytinde söz söyleme kabiliyetinin Allah'ın seçilmiş kullarına bahşettiği bir mucize olduğunu ifade eder ve sıklıkla kendi sözlerinin sihir ve mucize gibi etkili olduğunu dile getirir. Söz ve manayı birbirinden ayrı değerlendirmeyen Gâlib, sözlerinin birer mucize, delilinin ise ağız olduğunu belirttiği beyitte dilini de manayı yarıp ortaya çıkaracak keskinlikte bir kılıç gibi olduğunu söyler. Gâlib bu teşbihleriyle Hz. Muhammed'in eliyle işaret ederek ayı ikiye bölme mucizesi olan *şakk-ı kamer* olayına da telmih yapar. O da mana ayını bir peygamber mucizesi gibi dil parmağıyla ikiye böler:

Benim mu'ciz-beyân-ı nutk-ı bürhânım dehânımdır
Meh-i ma'nâyı şakka tiğ engüşt-i zebânımdır (G.98/1)

[Delil niteliğindeki mucize sözleri dile getiren benim ağızımdır, mana ayını ikiye bölen kılıç, dilimin parmağıdır.]

Sahilsiz bir ummana ya da sonsuz ve tükenmeyen hazinelere benzetilen mana bu vasıflarıyla bir mucize gibidir. Her okuyan onda farklı bir şey bulur ve onun etkisiyle büyülenir. Beyitte sözü, mana tılsımına sahip gizli bir hazineye benzeten şair, el değmemiş büyülü fikirleriyle eserini tamamlayarak gizli bir hazinenin sırlarını açar:

Efsûnu bıkır-i fikrimin âhir edip eser
Açdım tılsım-ı ma'nîyi genc-i nihân gibi (K.13/8)

[Mana sihrini gizli hazine gibi açtım, el değmemiş fikirlerimin büyüyle eserimi bitirdim.]

Söz Işık Saçıp Aydınlatmalı, Yol Göstermelidir: Aristo, şairler için Tanrı hakkında konuşan kimseler benzetmesini yapar. Şairlere bir peygamber vasfı isnad eden filozof için şairler yeryüzünde Tanrı'nın sözcüleridir ve O'ndan haber getirirler. Divan şairleri için de bu benzetmenin yapılması mümkündür. Çünkü söz Allah'ın kelimasıdır ve şairler de o kelamı ilham yoluyla aktaran kimselerdir. Aynı zamanda Allah'ın tecellisi olan bu sözleri aktaran şairlerin birer rehber olup yol göstermesi de doğaldır.

Beyitte, Hz. Yusuf kıssasına mazmun düşüren şair, Kenan diyarına gömlek getiren kervanlar gibi sözlerinin gizli ve derin anlamlar taşıdığını belirtir. Sözlerinin anlamı o kadar kuvvetlidir ki Hz. Yusuf'un kanlı gömleği Hz. Yakub'un görmeyen gözlerine nasıl şifa olup açmışsa onun sözleri de mana gözüne nurdan cila çekerek açılmasına vesile olur:

Elfâzım oldu nûr-ı cilâ çeşm-i ma'nîye
Ken'âna pîrehen getiren kârbân gibi (K.13/9)

[Sözlerim Ken'an'a gömlek getiren kervanlar gibi mana gözüne nurdan cilâ oldu.]

Şeyh, taliplere rehberlik etmek ve onları irşât etmek ehliyetine ve liyakatine sahip olan insan-ı kâmil, rehber, delil, mürşittir. (Uludağ, 1990: 496) Tasavvufta mürit şeyhine büyük bir sevgi ve saygı ile bağlıdır. Bu sebeple onun sözleri mürit için önemlidir ve yol göstericidir. Beyitte, dönemin Şeyhülislâmı Şerif Efendi'nin bir sözüyle halka velinimet olduğunu söyleyen şair, Allah'ın da o isteğine ulaşan kuluna hoş bir eda yani üslup güzelliği verdiğini dile getirir:

Halka veliyy-i ni'met olur bir kelâm ile
Allâh o kâmkâra ki lutf-ı edâ verir (K.26/8)

[Bir sözüyle insanlara velinimet olur, Allah o muradına ermiş [kişiye] üslup güzelliği verir.]

Söz Hatasız Olmalı ve Hakikati Yansıtmalıdır: Şiirde mecâzlı söz kullanmak şairlerin övündüğü bir durum olsa da mecâz, derin yapıda mutlaka hakikati yansıtmalıdır. Bu da çok boyutlu bir muhayyile ve hüner gerektiren bir zekânın ürünüdür. Sözün etkisini arttıran ve ona üslup güzelliği katan mecâz kullanımı dîvân şiirinin geneli için geçerliken Sebki Hindî şairleri tarafından ön planda tutulmuş ve en çok tercih edilen sanatlardan olmuştur. Gâlib de bir Sebki Hindî şairi olarak sözü ilk akla gelen anlamıyla değil derin yapıya konuşlandırarak anlatmayı tercih etmiştir. Ama o irfan denizinde hakikat incileri toplarken sözlerinin mecâz görüntüsünün altındaki hakikati yansıtmasını tercih etmiştir. Beyitte, sözlerinin mecâz ama hakikate yakın olduğunu söyleyen Gâlib sözü, ispat ve inkâra son verip birliğe kavuşturacak bir kılıca benzetmiştir:

Mecâz ammâ ki tahkîke yakın ta'bîrdir bu söz
Cemâl ile celâlin mushafın tefsîrdir bu söz
Bırak isbât u nefyi vahdeti takrîrdir bu söz
Gönülden kat'-ı inkâra dedim şemşîrdir bu söz (TM.2-5)

[Bu söz mecâz olsa da hakikate yakın bir anlatımdır, bu söz Kur'an'ın güzellik ve yüceliğinin açıklamasıdır, delil ve inkârı bırak bu söz birliğin ifadesidir, gönülden dedim[ki] bu söz inkâra son veren kılıçtır.]

Dîvân şiirindeki sevgili tipi bazen bakışlarıyla bazen onu görmezden gelerek bazen de rakip yoluyla âşığa daima cevr ü cefa eder. Gâlib de bu durumdan yakınır ve sözlerinin eşsiz güzellikte olduğunu fakat sevgiliye beğendiremediğini söyler. Hatanın kendi sözlerinde olmadığını, sevgilinin mahmur bakışlarında yani o sözlerin altında yatan hakikati anlayamayan sevgilide olduğunu söylerken sözlerinin hatasız olduğunu da ima eder:

Hata o nergis-i şehlâdadır sözümde değil
Eğerçi her sühanım bî-bedel beğendirem (G.213/3)

[Her sözüm eşsiz derecede güzel olduğu hâlde (sevgiliye) beğendiremiyorum, hata benim sözümde değil onun şehlâ bakışındadır.]

Söz Anamlı ve İnce Olmalıdır: Anlamın ön plana çıktığı, ince, zarif ve girift hayallerle örülü Hind üslubunda dilin de ince olmasına dikkat edilmiştir. Bu üslubu benimseyen şairler hayallerini anlatmak için bîkr-i mazmunlar ve nevedâlar arayışında olmuşlar, sokağın dilini şiire dâhil ederken geleneğin ortak kullanılan kavramlarından da faydalanmışlardır. Bu malzemeleri kullanırken kabalıktan imtina eden şairler sözün ince, zarif ve anlamlı olmasına dikkat etmişlerdir. Bir Sebki Hindî şairi olan Gâlib de bu hususları gözetmiş, manayı harf bulutlarının içindeki güneşe benzetirken söz ve ahengi anlama kurban etmemiştir. Onun için hem söz ve ahenk hem de mana şiir estetiğinin içinde bir harmoni meydana getirmiştir. Tıpkı söz şişesinin içindeki mana perisinin uyumu gibi:

Etmeye ehl-i ma'ârif perî-i manâyı
Şişe-i lafzda tesîr nefesden nefese (G. 277/5)

[İlim sahipleri söz şişesindeki anlam perisine nefesten nefese etmekte.]

Söz, mumun etrafında dönen pervaneye teşbih eden şair, asıl maksadının manaya ulaşmak olduğunu dile getirir. Vahdete ulaşmak için kendini mumun parlaklığıyla mest olup aşk ateşine atan ve onunla tek vücut olan pervane gibi o da lafızları mana mumunun etrafında pervane etmeyen vahdete ulaşamayacağını söyler:

Etmeyen lafzını pervâne-i şem'-i ma'nâ
Yek-zebân-ı sühan-ı şu'le-i tevhîd olmaz (G.123/6)

[Sözünü mana mumunun [etrafında] kelebek etmeyen, vahdet ışığının sözünde ağız birliği olmaz.]

Söz Basit, Boş ve Anlamsız Olmamalıdır: Çok konuşan, gevezelik eden ve boş konuşan kişi karşı konulamaz bir düşman gibidir. Dîvân şairleri de şiirlerinde sıklıkla dile getirdikleri bu durumu yermişler ve çeşitli terkiplerle kullanmışlardır. Onlara göre kişi, sözlerini dikkatle seçmeli onu boş yere ve anlamsız bir şekilde kullanmaktan imtina etmelidir ki kendi değerini arttırsın. Gâlib de şiirlerinde bî-hûde söz, tehî lâf, sade elfâz, kolay laf gibi terkipleri kullanarak sözün bu özelliğine dikkat çekmiş, sözü puhte yani olgunlaştırarak söylenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Hoca Neşet'in doğruluk dolu nefesini Allah'ın manevî feyizlerinin sırrı olduğunu söyleyen şair, bu sözün ise kesinlikle boş laf ve yalan olmadığına yemin eder ve Hoca Neşet'in ilmini, şairliğini metheder:

Sıdk-ı nefesin sırr-ı füyûzât-ı ilâhî
Vallâh bu ne lâf u ne güzâf u ne yalandır (K.28/29)

[Nefesinin doğruluğu ilâhî feyizlerin sırrıdır, vallahi bu ne boş söz ne de yalandır.]

Gâlib, söylediği sözlerin kolay gibi görüldüğünü söyler. Fakat bu sözleri söyleyebilmek ve söylenen bu sözleri anlayabilmek için gönülde aşk gibi bir cevher taşımak gerektiğini ifade eder. Onun için sözün kaynağı Allah'tır. İlham yoluyla gelen bilgi de ancak gönle düşer çünkü orası Allah'ın tecellîgâhıdır. Şairin bu tecelliyi yansıtabilmesi için gönlünde cevher gibi bir aşk taşıması gerekir. Bunu bilmeyenler yani aşk ateşinde yanmayanlar ise sözü kolay söylenmiş şair sözü sanırlar:

Bu söz ammâ ki kolay sanma sen
Aşk gibi sînede gevher gerek (TB.1/20)

[Ama bu sözü kolay sanma, gönülde aşk gibi cevher gerek.]

Gâlib, varlığın özüne değil dışına rağbet edenleri yani ehl-i kısr olanları eleştirir. Çok lafın yalansız olmayacağı gibi çok konuşanların da bu şekilde meşhur oldukları gerçeğine değinir. Şair, eleştirdiği kişilerin şöhret mayalarının çok laf ile olduğunu belirtirken günümüz gerçeğine de dikkat çeker:

Zâta yok rağbeti evsâf iledir
Mâye-i şöhreti çok lâf iledir (L.2/8)

[Rağbeti varlığın özüne değil vasfınadır, şöhretinin mayası çok lafladır.]

Acı Söz Âşık İçin Nimettir: Dîvân şiirinin ana temalarından biri de âşık-maşuk-ağyar üçgenidir. Genellikle tek yanlı bir sevgi anlayışının hakim olduğu bu şiirlerde maşuk, âşığa daima cevr ü cefa eder. Bunu bazen ağyar ile dost olarak bazen âşığa ilgisiz davranarak bazen de ona acı ve incitici sözler söyleyerek yapar. İskender Pala, “Dîvân şiirinde, âşığın çektiği acılar anlatılacak olsa cihandaki tüm destanlar batıl olur.” (Pala, 20015:118) der. Bu bağlamda değerlendirildiğinde âşığın çektiği eziyet onun için olgunlaştırıcı bir etkidir. Fakat maşuk tarafından gelen her türlü belaya karşın sabreden âşığın dilinden de ağlayıp inleme, âh u zâr eksik olmaz. Aşkın gereği olan bu durum Gâlib’in de şiirlerinde sıklıkla işlenmiştir.

Kaynağını sevgilinin tatlı dudağından alan acı sözlerin canına can katacağını söyleyen Gâlib aynı zamanda bu acı sözlerden azap duyacağını bilse dahi bu azabın lezzetini de görmezden gelemmez:

Kelâm-ı telh-i lebin cânâ kâr eder elbet
Olur mu me’hazı azb olsa da azâb leziz (G.43/2)

[Dudaklarından [çıkan] acı sözler canıma can katar elbet, olur mu (hiç) kaynağı tatlı da olsa acısı lezzetlidir.]

Maşuk tarafından sarfedilen acı sözler karşısında hoşgörülü davranan âşık çektiği acı mahiyetinde aşkının ulvileştiğine inanandığı için bu durumdan zevk dahi alır. Genellikle beşerî aşktan ziyade ilahî aşk için kullanılan bu hâl bir tasavvuf ehli olan Gâlib’de de sıklıkla kullanılır.

Mahbubun her acı sözünün kendisini mest ettiğini söyleyen Gâlib, onun bu özelliğinin şeker saçan kırmızı dudağına mahsus olduğunu belirtir. Mey ve dudak arasında teşbih yapan şair mahbubun şeker saçan ağzından acı sözler sarfetmesiyle de bir alışılmamış bağdaştırma örneği oluşturur:

Mest etdi beni her sūhan-ı telh ile cânân
Bilmem bu edâ la’l-i şeker-bâra mı mahsus (G.142/5)

[Cananın her acı sözü beni kendimden geçirdi, bilmiyorum bu üslup [onun] şeker saçan dudağına mı mahsus.]

Acı Söz de Kararında Olmalıdır: Acı söz her ne kadar âşığın canına can katıp ona ilaç gibi gelse de dozu ayarlanamadığında âşığı canından usandırabilir. “*Bende Mecnûn’dan füzun âşıklık istidâdı var*” diyen Fuzûlî’ye dahi “*Beni cânâdan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?*” diye sordurtacak kadar bezdirici olabilen bu durum Gâlib için de benzer duygulara sebep olmuştur. Genellikle sevgilinin acı sözlerini hoşgörü ile karşılayan Gâlib fazla usanmış olacak ki

eziyet eden sevgiliye gönlünü hoş tutmasını, artık onunla dost olamayacağını söylerken soğuk sözleri yüzünden canından bezdirdiğini söyler:

Seninle ey sitem-gû germ-i ülfet olmayız artık
Soğuk sözler beni candan soğutdu hâtırın hoş tut (G.27/2)

[Ey eziyet eden (sevgili) gönlünü hoş tut artık seninle dost olamayız, soğuk sözlerin beni canımdan soğuttu.]

Söz Doğru ve Düzgün Söylenmelidir: Sözü doğru ve düzgün söylemek Kur'an'da birçok yerde vurgulanmış ve emredilmiştir, “Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.” (Nisâ Sûresi 9. âyet) “Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler. (İsrâ Sûresi 53. âyet) Söz, şairin adını taşımalı ve onun adını baki kılacak vasıfta olmalıdır. Bu da ancak doğru ve yerinde söylenmiş söz ile gerçekleşebilir. Makbul olan bu durum daima kişinin kendi değerini yükseltirken tam tersi söylenen sözler toplum nezdinde kişinin değerini düşürür ve toplumdaki soyutlanmasına sebep olur. Bir mevlevî şeyhi olan Gâlib için de sözün doğru ve sahih olması çok önemlidir. O, insanlara doğruyu ve güzel olanı aktarırken sözlerini seçerek kullanmalıdır çünkü söylenen bütün güzel sözler yüce Allah içindir. Güzellik O’nun sıfatıdır ve güzel olan her şey onun nurundan bir tecellidir. Bu minvalde insan da yaratılmışların en güzeli ve Allah’ın nurundan bir tecellî ise onun ağzından çıkacak her şey de doğru ve güzel olmalıdır çünkü bütün manalı sözler O’nadır. Gâlib’in aşağıda bir beytine yer verdiğimiz gazeli konu bütünlüğü itibarıyla Allah aşkını işlemiştir. Bu minvalde *Cenâb-ı Pertev* terkiibinden kasıt Allah’ın nuru bağlamında yorumlanmıştır.

Cümle Cenâb-ı Pertev içündür bu nûkteler
Ol zâta ol sühanver-i yek-tâya hasretiz (G.117/9)

[Bütün manalı sözlerimiz Allah’ın nurlu parıltısı içindir, eşsiz söz söyleyen o zata hasretiz.]

Dîvân şairlerinin üzerinde durdukları en önemli konulardan biri de ehl-i dil yani kişinin gönül ehli olmasıdır. Şairler gönül bazen Allah’ın evi bazen Kâbe bazen de bir mâbed olarak görmüşler ve orada kirlî ve uygunsuz hiçbir şeyin olmaması gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Gönül Allah’ın evi ise orası dâima temiz tutulmalıdır. Aynı zamanda eve teşbih edilen gönlün kapısı da dildir. Bu kapıdan geçen her söz bir kuyumcu titizliğiyle haddeden geçirilerek söylenmelidir. Bir ehl-i dil olan Gâlib de sözlerini seçerken gönül ile rabitasını hatırlatır ve sözlerinin tek bir ip üzerine dosdoğru dizilmiş olduğunu söyler:

Şâ'irleriz alâka-i dildir kelâmımız
Yek rişte üzredir güher-i intizâmımız (G.110/1)

[Biz şairleriz; sözlerimiz gönül bağıdır, Söz incimiz tek iplik üzerine dizilmiştir.]

Söz Dedikodu Olmamalıdır: Söz taşımak, dedikodu yapmak Kur'ân'da kötü huylardan sayılarak kınanmıştır. Ahlakî açıdan toplum nezdinde de hoş karşılanmayan bu durum dîvân şiirinin de sıklıkla konusu olmuştur. Şairler sevgiliyi anlatırken bazen onun gözlerini veya sözlerini dedikodu yapmakla suçlamış bazen ağyârın sevgili hakkında dedikodu yapmasına serzenişte bulunmuş bazen de tam tersi olarak sevgilinin ağzı ve dudaklarını sır saklayan, dedikodu yapmayan bir kutuya benzetmişlerdir. Eğer dişler dizilişi şekliyle inciye teşbih ise dudaklar da onu saklayan bir istiridye veya mücevher kutusudur.

Beyitte sevgilinin küçücük ağzından Allah'ın akıl erdirilemeyen sırları çıkmaz, o boş sözler söylemeyen esrarlı ve gizli bir kutu gibidir der:

Söz çıkar mı sırr-ı dendân u dehân-ı tengden
Vasfının her nüktesin tâ dürr-i meknûn eylesin (G.264/4)

[Vasıflarını anlatacak her kelimeyi saklanıp korunan inciler gibi eylesin, sevgilinin küçücük ağzından ve dişlerinin sırrından söz çıkar mı?]

SONUÇ

Dîvân şiirinin son demlerine taze bir nefes getiren Şeyh Gâlib, kısa yaşamına yüzyıllardır araştırmalara konu olan eserler sığdırmış, söz ve manaya kattığı derinlik onu dîvân şiirinin mihenk taşı konumuna taşımıştır. Ona göre söz Allah'ın kelamı, Kur'ân'ın lübbüdür. Allah'ın kelamına riayet etmeyenin yaptığı işler de faydasız olur. O, sözü gönle düşüren ve ilham verenin Allah'ın lutfu ve inayeti olduğuna ve bütün terennümlerin Hakk'ı yansıttığına inanır. Bu nedenle ona göre söz kutsaldır ve kerametın de kaynağıdır.

Dîvân şairleri mesnevîlerin sebab-i telif, kasidelerin fahriye, gazellerin tahallus bölümlerinde ve dîvân dibaceleri gibi muhtelif yerlerde şair, şiir ve söz hakkındaki görüşlerini dile getirir, kendi poetikalarını ortaya koyar ve bununla övünürler. Gâlib de eserlerinde özellikle *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisinin sonunda yer alan "*Fahriyye-i Şâirâne*" adlı bölümde şair, şiir, mana ve söz hakkındaki düşüncelerini aktarmış, bunların nasıl olması gerektiği ile ilgili kendi poetikasını oluşturmuştur. Mürde elfaz ve manaya taze bir ruh üfleyen

şair, şiir ve sözlerini; *rengîn, şîrin, âlî, sihirli, nükteli, mevzun, gevher, inci, birk-i mana* ve *gösterişli*, bazen de *muciz* gibi sıfatlarla tanımlamıştır. Gâlib, eserlerinde şairler hakkındaki görüşlerini de yansıtmıştır. Ona göre şair; suhan-dân, şeh-bâz, nükte-senc ve nükte-dândır, söz mülkünün padişahı, söz meydanının şeh-süvârı ve söz pehlevânıdır.

Gâlib için öncelikle şair sözlerini seçerken ve onları söylerken dikkat etmelidir çünkü söz, söyleyenin ismini ebedileştirecek hoş bir sadâ olarak kalacaktır. O, sözün değerli bir cevher ve inci değerinde olmasını ve okuyan kişiye yol gösterip ufkunu aydınlatmasını amaçlar. Aynı zamanda söz, mecâz görüntüsünün altında hakikati yansıtmalı ve her zaman doğru söylenmelidir.

Dîvân şiiri geleneğinde şair daima âşıktır, Gâlib de şairdir ve o da âşıktır. Bu aşk beşerî de olsa ilahî de olsa âşığın sözlerinin eksenini ya maşuğun güzelliği ya vuslat hasreti, ya da ona yalvarıp yakarma oluşturur. Maşuktan gelecek her şeye razı olan âşık için acı söz nimettir, âb-ı hayattır. Gâlib, dîvân şairleriyle her ne kadar aynı fikirde olsa da bu acı sözler kararında olmalı ve âşığı canından bezdirmemelidir.

Sebk-i Hindî ekolünde şiirin vasfı muhtasar, öz ve giriftir. Ekolün en önemli şairi olan Gâlib de şiirlerinde söz kavramını birçok anlama gelecek şekilde seçer. Bu da onun şiirlerini çok katmanlı aynı zamanda derin bir yapıya dönüştürür ve bu şiirler kavram ve mazmunlar bağlamında incelendiğinde anlam bütünlüğü oluşmayabilir. Bu sebeple onun şiirleri şerh edilirken klasik şerh üslubunun yanı sıra Sebk-i Hindî ekolü de göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

BAYRAM, Yavuz (2014). "16.Yüzyıl Divan Şiirinde "Şiir, Söz ve Şair"le İlgili Anlam Alanları (Kelimeler ve Terkipler)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15, s. 53-64.

CEBECİOĞLU, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Otto Yayınları.

ÇUHADAR, Mustafa (1995). "Fesahat", *İslâm Ansiklopedisi*, C.12, s. 423-424.

DEMİRCİ, Mehmet (1997). "Hal", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, s. 216-218.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1985). *Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

PALA, İskender (2015). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

KALKIŞIM, Muhsin (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

M. Es'ad Gâlib. *Dîvân* (2011). (Haz: Naci Okçu), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1990). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.

ONAY, Ahmet Talât (2009). *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz: Cemal Kurnaz), İstanbul: H Yayınları.

YILMAZ, Erdem (2013). "Yahya Kemal'in Çok Katmanlı Şiir Yapısını Çözümlemede İki Anahtar Tem: Özlem Duygusu ve Kâinat Algısı", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:16, s. 161-166.

Elektronik Kaynaklar

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html>
(E.T.:08.1.2022)

<https://simitcay.com/2020/11/17/seyh-galib-edebi-kisiligi/>
(E.T.: 02.03.2022)